

ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:5 – Sayı:15 - Şubat 2021

koynunda büyüdüük

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960) ERZURUM KAMU YATIRIMLARINA BİR ÖRNEK: TORTUM HİDROELEKTRİK SANTRALİ*

DEMOCRATIC PARTY PERIOD (1950-1960) AN EXAMPLE OF PUBLIC INVESTMENTS IN ERZURUM: TORTUM HYDROELECTRIC POWER PLANT

DOI: 10.33404/anasay.878094

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Fatih KIYICI**

ÖZ

Yapımına 1952 yılında başlanılan Tortum Hidroelektrik Santrali, Erzurumluların çok uzun zamandan beri hayata geçmesini bekledikleri bir projeydi. Bu uzun bekleyişe rağmen projenin yapım sürecinde yaşanan aksaklıklar, 1956 yılında tamamlanması planlanan tesisin 1960 yılında hizmete girmesine neden olmuştur. Bu makalede elektriğin Erzurum’da kullanılmaya başlanıldığı tarihten 1960 yılına kadar geçen sürede Erzurum’un elektrik sorunu ve bu sorunun çözümüne yönelik çalışmalara değinilmiştir. Ayrıca, Erzurum’un elektrik ihtiyacını karşılayabilecek yegane kaynak olarak gösterilen Tortum Hidroelektrik Santrali’nin yapım süreci ele alınmıştır. 1951 yılında Bakanlar Kurulu onayı ile “Tortum Şelalesi Hidroelektrik Anonim Ortaklığı” kurulmuş, ardından da

1- Makale Geliş Tarihi: 10. 02. 2021 Makale Kabul Tarihi: 17. 02. 2021

* Bu makale Prof. Dr. İhsan Sabri BALKAYA danışmanlığında devam etmekte olan “ Demokrat Parti Dönemi’nde Erzurum’da İktisadi Hayat (1950-1960)” isimli doktora tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, fatihkiyici77@hotmail.com. **ORCID ID** <http://orcid.org/0000-0003-3535-8080>

Hidroelektrik Santrali' nin inşaat ile makine ve teçhizat ihaleleri tamamlanarak yapım aşamasına geçilmiştir. 1954 yılında bazı ilavelerle üretim kapasitesi ileriye dönük olarak artırılan tesis, 1960 Mayıs ayı itibariyle elektrik üretimine geçerek şehre elektrik vermeye başlamıştır. 1972 yılına kadar Erzurum Belediyesinin işletmesinde kalan Santral, yine aynı yıl içerisinde kanuni zorunluluk gereği Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlı olan TEK(Türkiye Elektrik Kurumu) 'e devredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Elektrik, Erzurum, Tortum Şelalesi

ABSTRACT

Tortum Hydroelectric Power Plant, whose construction was started in 1952, was a project that the people of Erzurum have been waiting for to come to life for a very long time. Despite this long wait, the problems experienced during the construction process of the project caused the facility, which was planned to be completed in 1956, to enter service in 1960. In this article, the electricity problem of Erzurum and the works on the solution of this problem are mentioned from the date of the use of electricity in Erzurum until 1960. In addition, the construction process of Tortum Hydroelectric Power Plant, which is shown as the only source that can meet the electricity needs of Erzurum, has been discussed. In 1951, with the approval of the Council of Ministers, "Tortum Waterfall Hydroelectric Corporation" was established, and then the construction of the Hydroelectric Power Plant, tenders for machinery and equipment were completed and the construction phase started. The plant, which had increased its generating capacity with some additions in 1954, began to supply electricity to the city by May 1960. The power plant, which remained in operation of the municipality of Erzurum until 1972, is transferred to TEK (Turkish Electricity Authority), which is affiliated to the Ministry of Energy and Natural Resources in accordance with the legal requirement in the same year

Keywords: Energy, Electricity, Erzurum, Tortum Waterfall

Giriş

Enerji; toplumların hayat standartlarını yükselten, ekonomik ve sanayi etkinliklerini yürütmelerinde ve geliştirebilmelerinde büyük bir öneme sahip, kullanım alanı çok yaygın olan bir oluşumdur. Nüfus artışı ile beraber toplumların hayatındaki teknolojik ve endüstriyel gelişmeler, enerjiye olan ihtiyacın sürekli

artarak devam etmesine neden olmaktadır. Bu ihtiyacı zamanında ve yeterince tedarik edebilen toplumların kalkınması da elbette daha hızlı gerçekleşmektedir.

Sanayileşmiş toplumlar aynı zamanda refah seviyesi yüksek toplumlar meydana getirir. Sanayileşmenin ve refah seviyesindeki artışın gerçekleşmesinde ise en büyük paylardan biri hiç şüphesiz enerjinindir. Bir ülkede kişi başına tüketilen enerji miktarı, aynı zamanda o ülkenin ekonomik durumu ve refah düzeyini gösteren en çarpıcı kriterdir (Karabulut, 2015, s. 53).

Enerjinin temin edilmesinde çeşitli kaynaklar kullanılmakla birlikte, özellikle kullanım alanının çeşitliliği ve günlük hayattaki zarureti nedeniyle elektrik enerjisinin önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamak gerekir. En yaygın olarak aydınlanmada kullanılan elektriğin, Osmanlı Devleti'nde, ilk olarak 1876'dan sonra günlük hayatta kullanılmaya başladığı görülmektedir. Osmanlıda, elektrik üretimini sağlamaya yönelik ilk teşebbüs ise 1902'de Mersin'in Tarsus ilçesinde su değirmeniyle çevrilen 2 kilovatlık güce sahip bir dinamonun faaliyete geçmesiyle başlamıştır (Karabulut, 2015, s. 55; Yurtoğlu, 2018, s. 229). İlerleyen yıllarda da ülkemizde enerji temininde su gücünün payını artırmaya yönelik girişimlere hız verilmiştir. Bu çalışmalar her ne kadar 1908'den 1928 yılına kadar kesintiye uğramış ise de ülkenin çeşitli yerlerinde (1928'de Antalya-Kepez ve Malatya-Kerneke, 1929'da ise Konya-İvriz ve Trabzon-Işıkara) su gücüne dayalı santraller üretime açılarak Türkiye'de hidrolik kaynaklardan elde edilen enerji miktarının artırılmasına çalışılmış ve bu çabalar neticesinde hidrolik enerjinin oranı %1.8'e kadar yükseltilmiştir (Doğanay ve Çavuş, 2018, s. 375).

14 Mayıs 1950 tarihinde Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte, ülke sorunlarının giderilmesi ve ekonomik kalkınmada elektrik üretiminin öneminin farkına varılmıştır. Akabinde de bu alanda yerli sermayeli özel sektörü destekleme çalışmalarına girilerek hidroelektrik ve termik santralleri kurulmaya çalışılmıştır (Yurtoğlu, 2018, s. 240). Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950-1960 arası dönem, aynı zamanda ülkemizde hidrolik güce yönelme devridir. Bu dönemin sosyal ve ekonomik özelliklerinden biri de baraj ve hidroelektrik santralleri yatırımının ön plana çıkmasıdır (Doğanay ve Çavuş, 2013, s. 376).

Ön plana çıkan hidroelektrik santral yatırımlarından biri de Demokrat Partinin iktidara gelişinin hemen akabinde yatırım programına alarak projelendirdiği Tortum Hidroelektrik Santrali'dir. Tortum Şelalesi'nden sağlanacak elektrikle, Erzurum'un elektrik sorununa çözüm bulmak çok önceden beri gün-

deme getirilen ama hayata geçirilememiş bir projeydi. Erzurum'un hem toplumsal hem de iktisadi gelişimine büyük katkı sağlayacak santral projesi, Demokrat Parti'nin iktidarının başında kuvveden file geçme imkânına kavuşmuştu. Böylelikle, Erzurum'un elektrik meselesinin kalıcı olarak çözümüne yönelik önemli bir aşamaya geçilmiş olunuyordu.

Erzurum'da Elektrik Problemine Genel Bir Bakış

Erzurum şehrinde ilk olarak 1919'da bir elektrik motoru kullanılarak aydınlatma çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalar 1925 yılı itibariyle yalnızca Hükümet Konağı ile etrafında bulunan birkaç resmi daire ve caddenin küçük bir motor vasıtasıyla ara sıra aydınlatılmasıyla sınırlı kalmıştır. (Küçükkuşurlu, 2008, s. 374-375).

Cumhuriyetin ilanını izleyen yıllarda, şehrin idarecileri tarafından elektrik problemine daha kalıcı çözümler bulunmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarla özellikle yerel kaynaklar kullanılarak bu işin halledilmesi üzerinde durulmuş ve Tortum Şelalesi'nden istifade edilebileceği görüşü ağırlık kazanmıştır. Çünkü mevcut durumda mazotlu motorlarla sağlanan elektrik üretimi, motorların yakıt ve yedek parça sorunu nedeniyle ekonomik ve işlevsel olmayan bir yöntemdi.

1930'lu yıllara gelindiğinde Erzurum Valisi olarak görev yapmakta olan Vali Fevzi Bey'in, Erzurum'un elektrik sorununa çözüm olabilecek Tortum Şelalesi'nde incelemelerde bulunması, yerel kaynakların kullanımı adına önemli bir adımdır. Ancak mesafe uzaklığı ve yolun bozuk olması göz önüne alınarak belediye imkânlarının yetersiz olacağı gerekçesiyle bu düşünceden vazgeçilmiş, 25-30 beygir gücünde iki dizel motorla takviye yapılarak şehrin elektrik ihtiyacının karşılanması yönünde karar kılınmıştır (Kublay, 1979, s. 35).

Yine aynı dönemde Belediye Meclis Üyesi Pirimzade Mehmet tarafından sunulan şehre 22 km uzaklıkta bulunan İğdasor suyundan elektrik elde edilmesi önerisi valiliğin de onayı ile bir Alman mühendis tarafından projeye dönüştürülmüştür. Nafia Vekâlet'ine gönderilen proje, Almanca olduğu için projenin tercümesi konusunda sorunlar yaşanmış, Erzurum-Ankara arasında gidip gelen proje bir müddet sürüncemede kalmıştır. Ardından da Nafia Vekâleti, projenin gereksizliğini ve büyük bir tesisata ihtiyaç olduğunu ileri sürerek projeye onay vermemiştir (Küçükkuşurlu, 2008, s. 377-379).

Elektrik üretiminde su kaynakları dışında kömür kaynaklarından da yararlanılması yönünde bazı çalışmalar yapılmış ancak bir netice alınamamıştır. Bunun üzerine uzun bir süre mazotlu motorlar yardımı ile şehrin elektriğini karşılama uygulamasına devam edilmiştir. Bu doğrultuda, 1939 yılında İmar Birliği tarafından şehir merkezindeki Taşhan binasına 180 beygir gücünde bir dizel santral kurularak burada üretilen elektrik ile şehrin ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır (1973 Erzurum Yıllığı, s. 283). Taşhan binasına kurulan bu santral 1942 yılı Nisan ayından itibaren ise belediyeye devredilmiştir (Küçükkuşurlu, 2011, s. 323). İmar Birliği tarafından alınan iki yeni elektrik motoru da Belediye Meclisi'nin Şubat 1943 tarihli toplantısında alınan kararlarla Boyahane Hamamı'na konulmuştur (Kubilay, 1979, s. 70). Böylece Taşhan binasında yer darlığı nedeniyle Boyahane Hamamı'na konulan motorlarla buranın yeni elektrik santral binası olması planlanmış ve bir süre önce askeriye kiralanan hamam Belediyeye devredilmiştir (Küçükkuşurlu, 2011, s. 212). Yeni santrale, 1946 yılında 360 beygirlik motorla takviye yapılmış ancak daha sonra burada bulunan motorlar da Taşhan binasındaki santrale nakledilmiştir (Ünüvar, 1961, s. 99).

Bütün bu çalışmalara rağmen 1945 yılı itibarıyla Erzurum'da, elektrikten halkın sadece %8'i faydalanabilmekteydi. Bunlar da Cumhuriyet Caddesi üzerinde ticaret yapan ve ikameti burada olanlar ile şehrin batısında yapılan yeni mahallede oturan üst düzey memurlardı. Üretilen elektriğin sadece belli bir kesimin kullanımına tahsisi de aslında sıkça eleştirilmekteydi (Küçükkuşurlu, 2011, s. 323).

1947 yılında 375 ve 180 beygirlik iki dizel motorun da devreye sokulması ile elektrik üretiminde artış sağlanarak şehre yeteri miktarda elektrik verilmeye başlanmıştır (Kubilay, 1979, s. 75). Son düzenlemelerle elektrik üretimi 500 kilovata kadar çıkarılarak mahallelere dönüşümlü elektrik uygulamasından vazgeçilmiştir. Bu olumlu gelişmelere rağmen, elektrik şebekesinin önceden kullanılmakta olan küçük motorlara göre düzenlenmiş olması, şebekenin genişletilmesi ve güçlendirilmesi sorununu da beraberinde getirmiştir. Çözüm olarak 1947 yılında yeraltı kabloları ve transformatör tesisatının ıslahı ve güçlendirilmesi çalışmaları başlatılmıştır. Ancak yaşanan bazı sorunlar nedeniyle 1950'ye kadar pek fazla bir ilerleme sağlanamamış ve çalışmalar ancak iktidar değişiminden sonra bitirilerek 9 Ekim 1950'de hizmete sokulabilmiştir (Küçükkuşurlu, 2011, s. 330-331).

1950 yılı itibariyle mevcut 3 dizel elektrojen motordan 777.515 kilovat enerji elde edilmektedir. Bunun 525.122 kilovatı evlere ışık olarak 6.305 kilovatı muharrik kuvvet abonelerine, 31 046 kilovatı da sokak aydınlatılmasına sarf edilmiştir. Ayrıca 1949'da 2.147 olan abone sayısının 2.433'e yükseltilmesiyle artık elektrik almak için müracaat edip sırada bekleyen kimse kalmamıştır (1950 Yılı Mesai Raporu)².

Öte yandan elektriğin, medeni hayatın bir parçası olarak insanların hayatında zorunlu bir ihtiyaç halini alması ve Erzurum şehir nüfusunun 1950'lerden itibaren hızlı bir şekilde artış göstermesi, elektrik ihtiyacına olan talebin sürekli artmasına neden olmuştur. İlerleyen yıllarda şehrin elektrik ihtiyacının karşılanması için yeni dizel motor grupları ilave edilmek suretiyle şehir şebekesine katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

1951'de satın alınan yeni elektrik motorunun faaliyete geçmesi çok kısa bir sürede gerçekleştirilerek, şebekenin de bir derece ıslahı ile önceden günün belirli saatlerinde verilen elektrik devamlı olarak 20 saate çıkarılmış ve abone sayısı 3.000'e ulaşmıştır (1951 Yılı Mesai Raporu)³.

1953 yılında mevcut santral 4 motorla faaliyetine devam etmiştir. Belirtilen yıl içerisinde büyük bir aksaklık yaşanmamış ve vatandaşa devamlı elektrik verilebilmiştir. Ancak mevcut şebeke çok eski olup 180 kilovat kadar bir enerjiyi dağıtacak şekilde yapılmışken, 1953 itibariyle şebekeye 850 kilovatluk enerji verilmesi şebekede büyük bir soruna sebep olmuştur (1953 Mesai Raporu)⁴.

1954 yılında şehrin elektrik tesisatının yapımı General Makine-Elektrik Komandit Şirketi'ne ihale edilmiştir. İhale 10.5.1954 tarihinde 807.492 TL ihale bedeli ile aynı şirkete verilmiş ve ihale bitiş tarihi 10.8.1955 olarak belirlenmiştir (CA.030.01.109.689.6).

Elektrik kullanımına olan talep ve abone sayısının artışına bağlı olarak Şubat 1956'dan itibaren Et Kombinasından kilovatı 25 kuruş karşılığında elektrik alınmaya başlanmıştır (1957 Mesai Raporu)⁵. Belediye Meclisi 28.02.1958 tarihli görüşmelerinde elektrik motorlarının kapasiteleri üstünde çalıştırılmama-

2- Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA), 1950 Yılı Mesai Raporu, 23.02.1951 Tarihli Belediye Meclis Toplantısı

3- 1951 Yılı Mesai Raporu, 26.02.1952 Tarihli Belediye Meclis Toplantısı

4- 1953 Yılı Mesai Raporu, 07.6.1954 Tarihli Belediye Meclis Toplantısı

5- 1957 Yılı Mesai Raporu, 08.02.1958 Tarihli Belediye Meclis Toplantısı

ları için resmi daireler dışında hiçbir suretle yeni abone yapılmamasını kararlaştırmıştır (Kubilay, 1979, s. 94). Taşhan'daki 4 motordan elde edilen 750 kilovat elektrik üretimi ihtiyaca cevap verememesi üzerine 1958'de iki adet motor daha alınarak Mahallebaşı'nda ikinci bir santral faaliyete geçirilmiş ve elektrik üretimi 1052 kilovat saate çıkarılmıştır (1958 Yılı Mesai Raporları)⁶. Mahallebaşı'na konulan iki motordan sağlanan 300 kilovat elektriğe ilave olarak yine Kombinadan da 100 kilovat civarında elektrik alınması konusunda mutabakata varılmıştır. Tortum'dan sağlanacak elektriğin yedeği olması için de Adana'dan bir elektrojen grup satın alınarak Kavakkapı'da hizmete girecek olan santrale yerleştirilmiştir (Hürsöz, 27.08.1958, s. 1-2).

1959 sonlarında, şehir şebekesine toplamda 1450 kilovat elektrik verilmekteydi. Bunun 750 kilovatı Taşhan binasında bulunan motorlardan, 300 kilovatı Mahallebaşı Sementi'nde bulunan santralden ve 400 kilovatı da Kombinadan sağlanmaktaydı. Ayrıca Kavakkapı santraline monte edilmiş olan 1600 kilovatlık dizel elektrojen grubunun devreye alınması ile de artık Kombinadan elektrik alınmasına gerek kalmayacağı düşünülmekteydi (Kubilay, 1979, s. 100-101). Ancak Adana'dan getirilen motorun kurulumu ve hizmete girmesinde yaşanan gecikmeler şehir elektriğinde bir müddet daha mevcut sorunların devam etmesine neden olmuştur.

Tortum Gölü ve Şelalesi

Tortum Gölü, Çoruh Nehri'nin bir kolu olan ve Dumlu Dağları'nın (3169 metre) doğu yamaçlarından kaynağını alan Tortum Çayı'ndan beslenmektedir. Tortum Çayı, mecrası boyunca 1000 metreden daha derin yarılmış, dar, kanyon görünümlü boğaz vadi meydana getirmiştir. Tortum Gölü'nün kuzeybatısında bulunan Kemerli Dağı'nın, killi kireç taşından oluşan doğu yamaçları Tortum Vadisi'ne doğru eğimlidir. Tortum Çayı'nın, bu eğimli yamaçların temelini aşındırması ile büyük bir kalker kütlesi yerinden kopup kayarak Tortum Vadisi'ni tamamen doldurmuştur (Karahana ve Çakır, 2011, s. 2-3). Bu heyelan sonucu oluşan doğal setin uzunluğu (Batı'da Kemerlidağ eteğinden vadinin doğu kenarına kadar) 2,5 kilometreden fazla olduğu gibi genişliği (setin eteğinde) bir kilometre civarında olup yüksekliği de 200 metreden fazladır (Lahn, 1944, s. 138).

Zamanı tam olarak bilinmemekle birlikte 1700'lü yılların ortalarında gerçekleştiği tahmin edilen bu heyelanla oluşan Tortum Gölü yaklaşık olarak 6.6

6- 1958 Yılı Mesai Raporu, 15.01.1959 Tarihli Belediye Meclis Toplantısı

km² yüzölçümüne sahiptir. Gölün uzunluğu kuzey–güney yönünde 11 km, genişliği doğu–batı yönünde 600 ile 1000 metreyi bulmaktadır. Derinliği 40–50 metre olan Tortum Gölü’nün denizden yüksekliği ise 1000 metrenin biraz üzerindedir (Karahan ve Çakır, 2011, s. 11).

Gölden çıkan su biraz doğudaki Tev Vadisi’ne, buradan da heyelan kütlelerinin önündeki eski akarsu yatağına yönelmek suretiyle 50 metre yüksekliğinde Tortum Şelalesi’ni meydana getirmiştir (1973 Erzurum İl Yıllığı, s. 58). Tortum Çayı’nın gölden çıktığı yerde yükseltisi 1000 metre iken tekrar eski mecrasına döndüğü yerin yükseltisi ise 800 metrenin altındadır. Akarsu, iki kilometrelik bir mesafede düz bir çizgi ile 200 metreden fazla bir eğim ile karşılaşmaktadır (Lahn, 1944, s. 138-140).

Tortum Çayı, gölden çıktıktan sonra iki kilometrelik mesafede birbiri arkasına yedi çağlayandan atlayıp, 200 metre düşüm yaparak biraz ileride Oltu Çayı vasıtası ile Çoruh nehrine kavuşmaktadır. Tortum çayının yapmış olduğu bu şelaleler ise dünyanın en kudretli enerji kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Vatan Gazetesi Erzurum İlavesi, 7.1.1953, s. 6).

Tortum Hidroelektrik Santrali AŞ’nin Kuruluş Süreci

Tortum Şelalesi’nin enerji bakımından etüdüne 1938 yılında Elektrik İşleri Etüd İdaresi (EİEİ) tarafından başlanmıştır (Sözer, 1963, s. 189)⁷. Yine aynı dönemlerde, başında bir müteahhidin yer aldığı özel teşebbüs, şelaleden elde edilecek elektrikten 100-150 km’lik bir sahayı istifade ettirmek için kurulacak bir fabrikanın 1,5 milyon liraya yapılabileceğini tespit etmiştir. Bu tespit Nafia Vekâlet’ine bildirilerek vekâlet tarafından da bu konu üzerine inceleme başlatılmış fakat bu girişimden bir sonuç alınamamıştır. (Fındıkoğlu, 1946, s. 24) Bu girişimler o dönem için neticesiz kalmış ise de, Erzurum şehrinin ihtiyacı olan elektriğin Tortum Şelalesi’nden temin edilebilmesi yönünde ciddi adımlar atıldığı göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

1940’lı yıllara gelindiğinde, şehrin gündemini meşgul eden sorunların başında elektrik meselesi gelmekteydi. Elektrik sorununun çözüme kavuşması

7- Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren elektrik üretimi faaliyetleri, yabancı sermayeli imtiyazlı ortaklıklar şeklinde yürütülmüş, 1930’lu yıllara gelindiğinde yabancı sermayenin elinde bulunan imtiyazlar Devlet tarafından satın alınmaya başlanmıştır. 14 Haziran 1935 tarihinde Etibank ve Elektrik İşleri Etüt İdaresinin (EİEİ) kurulması ile elektrik enerjisinin üretimi ve dağıtımı bu kurumların uhdesine alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bak. (Yurtoğlu, 2018).

hususunda, şehirdeki yetkililerin önemle üzerinde durduğu ve öncelik verdiği seçenek ise Tortum elektrik santralının kurulmasıydı. Özellikle kış aylarının gelmesiyle birlikte Erzurum’da havanın erken kararması, iş yerleri faaliyetlerinin durmasına ve şehir esnafının mağduriyetine neden oluyordu. Şehir esnafının geceleri de çalışabilmesine imkan sağlamak ve motorlu makineleri kullanabilmelerine yardımcı olmak maksadıyla Erzurum’a, Tortum Şelalesi’nden elektrik getirmek için değişik keşifler ve raporlar hazırlanmaya başlanmıştı (Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası, 1943, s. 34). Bu çerçevede, Tortum Gölü’nden istifade edilmesi için daha ciddi adımlar atılarak, EİEİ Genel Direktörlüğü’nce 1945 yılından sonra çalışmalar başlatılarak bir avan (ön) proje hazırlanmıştır (1973 Erzurum İl Yıllığı, 1974, s. 283).

Erzurum’un elektriğe kavuşması kuşkusuz pek çok alanla birlikte şehrin iktisadi hayatının gelişimine de büyük katkılar sağlayacaktı. Bu iktisadi katkılardan öne çıkanları şöyle sıralamak mümkündür;

1- Elektriğin yakacak, ısınacak ve mutfakta kullanılacak mahrukatların yerine geçmesi,

2- Elektriğin gerek bugün mevcut bulunan un değirmenleri gibi gerekse kurulması tasarlanan dokuma, deri, bira vb. fabrikalar için gerekli olan muharrik kuvveti temin etmesi,

3- Şehrin, kasabanın ve köylerin ışık ihtiyacını karşılaması, bazı alanlarda kullanılan gaz yağından tasarruf sağlanması (Fındıkoğlu, 1946: s. 24).

Tortum Şelalesi’nden temin edilecek enerjinin, elektriğe dönüştürülmesiyle sadece Erzurum’un değil aynı zamanda bütün Doğu bölgesinin kalkınması ve gelişmesi açısından çok önemli bir rolün üstlenileceğine inanılmakta ve devletin bu hayırlı işe el atması bölge halkı tarafından heyecanla beklenmekteydi (Burçak, 1998, s. 58). Bu heyecanlı bekleyişin bir göstergesi de “Tortum Şelalesi ile Erzurum’u Aydınlatma ve Kalkındırma Derneği” tarafından Mayıs 1950’de düzenlenen toplantıdır. Derneğin daveti üzerine, yeni seçilen milletvekillerinden Mustafa Zeren, Bahadır Dülger, Memiş Yazıcı, Fehmi Çobanoğlu ve Sabri Erduman bu toplantıya katılanlar arasında bulunuyordu. Toplantıda milletvekillerinden Erzurum’un iktisadi hayatında mühim rol oynayacak Tortum Şelalesi davasını ele almaları rica edilmiş ve bunun getireceği faydalar kendilerine iletilmişti. Ayrıca toplantıda Dernek Başkanı Sabahattin Solakoğlu, santralin dört sene içerisinde yapılmaması halinde milletvekillerinin Erzurum’a

gelmemelerini belirtmiştir (Yeni Erzurum, 18.5.1950, s. 1). Dernek başkanının bu tepkisi, belki de uzun zamandır söylemde kalan projenin bir an önce hayata geçmesi konusundaki hassasiyetin açığa vurulması idi.

Demokrat Parti'nin iktidarı ile birlikte yarım asırdan beri Erzurumluların hayalinde yaşayan Tortum Şelalesi'nden elektrik elde edilmesi fikri, fiiliyata geçmeye başlayacaktı. 1950 yazında, Erzurum milletvekillerinin seçim çevrelerinde yaptıkları gezilerde her kesimden vatandaşın öncelikli talebi Tortum Şelalesi meselesinin çözüme kavuşturulması idi. Böylelikle bu büyük davanın gerçeğe dönüştürülmesi görevi Erzurum halkı tarafından milletvekillerinin omuzlarına yüklenmişti. Bunun üzerine vekiller, hükümet ile yoğun temaslarda bulunarak Tortum Santrali'nin hayata geçirilmesinin Erzurum halkının yeni iktidardan öncelikli beklentisi olduğu izlenimini uyandırmışlardı. Nitekim Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in 1950 Ekim'inde Erzurum'u ziyaretleri sırasında, elektrik işinin müspet karara bağlanacağı, başbakan tarafından vadedilmişti. Bu ziyaretin akabinde, Tortum Elektrik Santrali işi hükümet programına alınarak yapılan ilk bütçede santral için 1 milyon liralık kaynak ayrılmıştı. Ancak ayrılan kaynak Erzurum milletvekillerince yeterli görülmemiş ve milletvekilleri kaynağın artırılması için yoğun çaba sarf ederek ödenek miktarının 2 milyona çıkarılmasını sağlamışlardır (Burçak, 1998, s. 58-60).

Hükümet programına alınan Tortum Şelalesi'nde elektrik santrali kurulması, 14 Nisan 1951'de Bakanlar Kurulu tarafından da kabul edildi. Böylece, Erzurum ve civarının elektrik ihtiyacını ucuz fiyatla karşılamak üzere, merkezi Erzurum'da olan ve 1 milyon lira sermayeli "Tortum Şelalesi Hidroelektrik Anonim Şirketi'nin kuruluşu tamamlanmış oldu (CA, 030.18.01.02.125.32.4).

Elektrik Santrali ve Marshall Yardımı

Tortum Elektrik Santrali'nin ilk olarak Amerikan Marshall Yardım Planı kapsamında yaptırılması gündeme gelince, Marshall Yardımı Planı Türkiye İdarecisi Amerikalı Russel Dorr, Erzurum'a gelerek 1950 yılı 31 Ağustos ve 1 Eylül tarihleri arasında incelemelerde bulunmuştur. İncelemelerinin ardından hazırlanmış olduğu raporun "Elektrik Kuvvet Menbaaları" başlığı altında hazırlanmış olduğu bölümde, Erzurum'un elektrik sorunu ve çözümü ile ilgili gözlemlerini şu şekilde açıklamıştır;

"Erzurum'da Ticaret Odası'nın ve ziyaret ettiğimiz metal işleyen ufak imalathanelerle tamirhanelerin belli başlı kaygısı, elektrik kuvveti durumunun

islahı idi. Bu konuda şehrin 140 km. kadar kuzeydoğusunda Tortum Şelalesi civarında sudan elektrik kuvveti istihsalı için bir merkez inşasını canla başla, gerçekte, iyice coşarak müdafaa ettiler.

Elektrik tenvir sisteminin halini görmekliğim ve bir kısım ufak atölyelerde, umumiyetle makine kuvvetinin kullanılabilceği el ameliyelerinin hüküm sürmekte olduğuna dair müşahadelerim, Erzurum'da elektrik kuvveti meselesinin, şehrin hayat standardını ve iktisadi inkişafını köstekleyen ciddi bir mesele olduğuna dair beni ikna etti.

Şu kadar ki, faydalanılması kabil imkânların hepsinden tam manasıyla istifade edilmediği aşikâr bulunmaktadır. Üç adet Dizel jeneratörlü 800 kilovat takatindeki belediyeye ait merkez ve evlerin ışığı için cereyan verilmek üzere yalnız geceleri çalıştırılmaktadır. Hâlbuki bana söylediklerine göre, gündüzün ufak sanayi ihtiyaçlarına mahsus elektrik kuvveti için 3.000 talibin müracaatı varmış. Bana anlatıldığına göre belediyenin elektrik santrali başındaki memurlar, gündüzleri bakım faaliyeti gerekli gördüklerinden santral gündüzleri işletilmiyormuş.

Belediye santralini bir orta teknik okul mezunu çalıştırmaktadır. Şehrin mektepten yetişmiş elektrik mühendisi yahut da elektrik hizmetleri idaresinde tecrübesi bulunan bir memur kadrosu yoktur.

Sonra, elektrik kuvveti parasının pek fazla olduğu (kilovat saati 31 kuruş), bu yüzden tedarikine imkân olsa dahi, cereyandan faydalanmaya sanayinin gücü yetmeyeceği ileri sürüldü. Santral daha uzun saat çalıştırılmakla, cereyanın maliyet vahidi üzerinde hasil olacak düşüklüğe ve isabetli şekilde kullanılmak şartıyla, dizel makinelerinin oldukça uzun zaman durdurulmadan işletilebilmeleri keyfiyetine itibar edilmediği görülüyor.

Son zamanlarda kurulan et işletme tesisinin akşamları 200 kilovat kadar sarfedilmeyen elektrik enerjisi olacaktır. Ama bu fabrikanın kuvvet istihsa eden cihazının belediye şebekesine bağlanarak yükün bir kısmını üstüne almaya yardımı dokunması yolunda tedbir alınmış değildir. İhtiyaçtan arta kalan mühimce miktarda elektrik kuvveti bulunduğu söylenen askeri fabrikadaki santral, şehir şebekesine bağlanmış değildir. Evvelce başka bir vesile ile heyetimiz üyelerinden birine, fabrika müdürü, elektrik kuvveti satmak üzere yapılan bir teklifi Belediyenin reddettiğini söylemiştir. Demiryollarının yalnız geceleri tenvir maksadı için kullanılıp belediye şebekesine bağlı olmayan dizelle çalışan 100

kilovatlık bir jeneratörü vardır. Bütün bu imkânlar bir araya getirilerek faydalanılsa, elektir cereyanı Erzurum şehrinin istifadesine hemen hemen derhal ve pek ucuz bir fiyatla amade tutulabilir. Sudan elektrik üreten bir merkezin inşası ise, hiç değilse iki yıl zaman ister ve mühim bir masrafı mucip olur. Üstelik de et işleme tesisiyle askeri fabrika aksi halde muattal kalacak olan cihazdan kazanç sağlamış olurlar.

Erzurum'daki tecrübe, belediyelerin halen sahip oldukları elektrik kuvveti kaynaklarından tam manasıyla faydalanmalarına imkân verecek sistemli teknik vesayaya ve yardıma muhtaç bulduklarını telkin etmektedir. İhtiyaca uygun mühendis kadrosunun olmayışı, ammeye yarayan hizmetlerin güzel idaresini müteallik ana prensipler üzerindeki bilgi noksanlığı, mevcut muharrik kuvvet istihsali vasıtalarından, bunların birleştirilmesi suretiyle faydalanılmaması, bir nevi elektrik extension service'ine ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir. Böyle bir service, ziraattaki extension service'e kıyasen kurulabilir ve elektrik enstitüsüne bağlı bir merkez teşkilatını ihtiva edebilir. Bu servisin mühendisleri memleketi dolaşarak hem belediyelerin, hem Etibank'ın hem de amme ve fert teşebbüslerine ait olan mevcut elektrik üretim vasıtalarını tetkik ederler. Bu mühendisler aynı zamanda işletme tatbikatına ve tedbirlerine de nezaret ederler. Bunların vazifesi, işletme tatbikatında değişiklik tavsiyelerinde bulunmak suretiyle bütün mevcut santrallerden tam manasıyla koordine edilmiş tarzda faydalanılmasını temin ve vasıtaların daha rasyonel kullanılmasını mucip olacak yerlerde, mahalli santrallerin birbirlerine bağlanmasını sağlamak olur” (CA, 030.01.41.242.19).

Yukarıda verilen rapordan anlaşıldığı üzere Erzurum'da mevcut elektrik üretiminin kâfi gelmemesinden kaynaklanan elektrik sorunu ön plana çıkmaktadır. Dorr'a göre aslında şehirde belediye ve çeşitli kurumlarca üretilen elektrik, şehrin ihtiyacına kâfi gelebilecek miktarda olmasına rağmen bu hususta koordinasyon eksikliği nedeniyle elektrik üretimi yeterince verimli kullanılamamaktadır. Şehirde kendi elektriğini üreten bazı kurum ve sanayi kuruluşlarının ürettiği oldukları enerjiyi belediye şebekesi ile bağlantılı hale getirmeleri ve belediyenin elindeki mevcut motorlarında daha işlevsel kullanılmasıyla birlikte, ihtiyaç duyulan elektrik enerjisinin karşılanabileceği ifade edilmiştir. Böylelikle şehrin elektriğini temin etmede daha çabuk ve ucuz bir çözüm yolu tatbik edilmiş olacaktı. Şehir elektriğini üreten motorlar, işin uzmanı olmayan personeller tarafından kullanılmakta ve bu motorlar bakım gereksinimi nedeniyle gündüzleri

çalıştırılmamaktadır. Buna ilave olarak elektrik fiyatlarındaki pahalılık, sanayici esnafın elektrik kullanımını engelleyen unsurlardır. Bundan dolayı makine kuvveti kullanılması gereken atölyelerde işler, hala el yordamı ile yapılmaktadır. Bu durum, mevcut elektrik sorununun, şehrin hayat standardı ve ekonomik gelişimi önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.

Dorr, şehrin elektrik sorununa çözüm olarak savunulan, Tortum Şelalesi'nden elektrik üretilmesi projesine ise uzun zaman gerektirmesi ve masraflı olacağı için sıcak bakmamıştır. Dolayısıyla da bu projenin Marshall Planı kapsamında sağlanacak ekonomik desteklerle yapılması gerçekleştirilememiştir.

Santralin Yapım Süreci ve Hizmete Girmesi

Demokrat Parti iktidarı ile birlikte, şelalede elektrik elde edilmesi projesi yatırım programına dâhil edilmiş ve 14 Nisan 1951 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak Tortum Şelalesi Hidroelektrik Santrali AŞ. kurulmuştur. Böylelikle şehrin elektrik ihtiyacının, şelaleden temin edilmesi hususunda çok önemli bir aşama daha geçilmiş oluyordu.

Diğer taraftan santral projesinin, 25.10.1951 tarihinde Bayındırlık Bakanlığı Şirket ve Müesseseler Daire Reisliğince onaylanmasıyla projenin muhtevası da belirlenmişti. Buna göre proje;

1- Erzurum-Artvin Karayolu üzerinde bulunan Tortum Gölü ayağındaki 194,6 metrelik düşüden faydalanmak suretiyle 3x7880 PS'lik bir kuvvet santralini,

2- Bu santralde üretilen enerjiyi Erzurum'a iletecek 98 km'lik ve 66 KV gerilimli çift devreli enerji taşıma hattını,

3- Erzurum'un, Kavakkapı mevkiinde 66/6 KV'lık indirici transformator istasyonunu kapsamaktaydı (1973 Erzurum İl Yıllığı, 1974, s. 283).

Projenin onaylanmasının akabinde, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1951 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında, aralarında Erzurum Tortum Şelalesi'nin de yer aldığı kaynaklardan, bol ve ucuz enerji sağlayacak hidroelektrik santralleri inşaat projeleri ihalelerinin yakında yapılacağını müjdelemişti (Yurtoğlu, 2018, s. 251).

Bu müjdenin ardından, Erzurum Belediye Meclisi 17.12.1951 tarihli toplantısında, Tortum Hidroelektrik Santrali'nin, 12.400.000 lira tahmini bedelle,

belediyenin nam ve hesabına İller Bankasınca yaptırılacağını, hükümetçe 1951 yılı için ayrılan iki milyon liranın da, İller Bankasına bu iş için aktarılmak suretiyle belediyeye bağışlanmasını karara bağlamıştı (Kubilay, 1979, s. 77).

İller Bankası da Erzurum Belediyesinden aldığı yetkiye dayanarak projenin uygulanmasını, belediyenin nam ve hesabına yatmak üzere, 1952 yılının ikinci yarısında girişimlere başlamıştır (1973 Erzurum İl Yıllığı, 1974, s. 283). Bu doğrultuda, Tortum Hidroelektrik Santrali'nin inşaat kısmının yapım işi, 02.7.1952 ihale tarihi ve 01.7.1955 bitiş tarihi olmak üzere 1.683.000 lira bedelle müteahhit Reşit Şahin'e verilmiştir. Santralin makine ve elektrik kısmı ise 17.01.1953 ihale tarihi ve 17.01.1956'de bitiş tarihi olarak 6.430.000 lira bedelle AFEBE TAŞ'a ihale edilmiştir (CA.030.01.109.689.6). Belediye Meclisi de, 28.12.1953'deki müzakereler neticesinde Tortum Hidroelektrik Santrali inşası için İller Bankasından 8.300.000 lira borç alınmasını kararlaştırmıştı (Kubilay, 1979, s. 79).

Bu gelişmeler Tortum Elektrik Santrali yapım sürecini her ne kadar yoluna girmiş gibi gösterse de özellikle döviz sıkıntısı sebebiyle işler oldukça ağır yürümekteydi. İşin hızlandırılması için Başbakan Menderes, Eylül 1954'te Ilica Şeker Fabrikasının temel atma töreni için Erzurum'a geldiğinde, çalışmalarını yerinde incelemesi için şelaleye götürülmüştü (Burçak, 1998, s. 60). Hariciye Vekili Prof. Dr. Fuat Köprülü, Maliye Vekili Hasan Polatkan ile birlikte pek çok vekil, önemli sivil ve askeri erkândan katılımcılarında yer aldığı gezide Başbakan Menderes'in tesisleri teftişte bulunarak ilgililerden gerekli bilgilendirmeyi alması sağlanmıştır (Demokrat Erzurum, 23.09.1954, s. 1).

1954 sonbaharına gelindiğinde santralin bent ve isale kanalı inşaatları tamamlanmış, santral binası hafriyat işleri ve Erzurum transformator binası inşaatları da devam etmekteydi. Enerji nakli için gereken hava hattı malzemeleri gelmiş, hattın yarısının direkleri dikilmişti. Ayrıca transformatorler İskenderun gümrüğüne getirilmiş, türbin ve jeneratörler ise Almanya'da imal edilmekteydi (CA.030.01.109.689.6). Tortum Hidroelektrik Santrali'nin bir an önce işletmeye açılması için sürdürülen çabalar devam ederken Erzurum milletvekilleri de ilgili makamlarla temas halinde bulunuyorlardı. Yürütülen temaslar neticesinde, Santralin makine kısmının Avrupa'dan getirebilmesi için gereken dövizin tamamının müteahhide verilmesi sağlanmış, böylelikle santralin 1956 yılı içinde işletmeye açılması için yoğun gayret gösterilmişti (Demokrat Erzurum, 21.10.1954, s. 1).

Fakat mevcut proje kapsamında santralden elde edilecek enerji, Erzurum şehri ve civar kasabaların aydınlanması için gereken enerjinin yanında, şehirde kurulmuş ve yakın gelecekte kurulacak diğer sanayi tesislerinin de enerji ihtiyacı göz önüne alındığında, ancak 1955 senesi için yeterli olacaktır. Mevcut planlamaya göre 1955 yılı için azami sarfiyat bir türbin tarafından karşılanabilecek, takip eden seneler için de ikinci türbin devreye alınacaktı. Olası herhangi bir arıza halinde ise yedek türbin bulunmadığından, 1960 yılı için gereken enerjiyi garanti altına almak için halen inşaatı devam eden tesisin tevsii düşünülerek mevcut projeye ilave olarak;

1- Gölde doğrudan doğruya su alarak göl hazinesinden yararlanabilmek için 1250 metre uzunluğunda bir tünel açılması (yaklaşık tutar 2.000.000 TL)

2- Santrale üçüncü bir türbin jeneratör grubu ve ikinci cebri boru ilavesi (yaklaşık tutar 1.100.000 TL)

3- Hava hattına iki tel ilave ile hattın iki devreye çıkarılması (yaklaşık tutar 775.000 TL) gerekmektedir.

Harici ödeme tutarı ise 1.500.000 TL olarak tahmin edilmektedir. Maliye Vekâleti tarafından ihale izninin derhal verilmesi ve gerekli dövizin zamanında temin edilmesi halinde, yapılmakta olan işlerin 1956 sonuna, ilave işlerin de 1957 yılı sonuna kadar tamamlanabileceği öngörülmektedir (CA. 030.01.109.689.6).

Tortum Hidroelektrik Santrali çalışmaları sürerken, çalışmaları yerinde gözlemlemek için Erzurum Valisi Nureddin Aynuksa 1957 Kasım'ında şelaleye bir ziyaret gerçekleştirerek incelemelerde bulunmuştur. Ziyaret sonrası vali tarafından yapılan açıklamada, santralin 22 bin kilovat saat enerji sağlama kapasitesine sahip olmasına rağmen, santralde ilk olarak iki türbin ile hizmet verileceği ve 11 bin kilovat elektrik üretileceği ifade edilmiştir. Ayrıca santralde devam etmekte olan inşaat işlerinin yüzde doksan oranında tamamlandığı, makine montajı ve diğer bazı işlerin de devam ettiğini belirten Vali Nureddin Aynuksa, santralin 1958 yılında hizmete gireceğini ve böylelikle, uzun yıllardır hasret çekilen bol elektriğe kavuşulacağını belirtmiştir. (Hürsöz, 23.11.1957, s. 1).

1958'de Tortum Şelalesi'nin cebri boru istikametine giden açık kanalda kayma yaşanması çalışmaları bir hayli aksatmıştır. Yine aynı dönemde dış ticaret düzenlemeleri nedeniyle ithal mallarının fiyatındaki yüksek artışlar, yurt dışından temin edilen malzemelerin getirilmesinde aksamaya yol açınca sant-

ralin hizmete gireceği tarih de bu duruma bağlı olarak gecikmiş ve Erzurum'a elektrik verilmesinin 1960 yılına sarkmasını kaçınılmaz hale getirmiştir (1959 Mesai Raporu)⁸. Santralin yapım süreci tamamlanıp elektrik sağlayacak duruma gelmesiyle birlikte, 1 Mayıs 1960 tarihinde şehre elektrik verilmesi planlanmış, ancak bu kez de Belediyenin şehir şebekesini tamamlayamaması, santralden elektrik verilmesinde bir müddet daha gecikme yaşanmasına neden olmuştur (Hürsöz, 04.5.1960, s. 1).

1960 Mayıs ayı itibarıyla hizmet vermeye hazır hale gelen Tortum Hidroelektrik Santrali, her ne kadar 4x5400 kilovata kadar genişlemeye müsait olarak yapılmış ise de ilk aşamada 2 adet 5400 kilovatluk üniteyi ihtiva etmektedir (Sözer, 1963, s. 189). Üretim kapasitesi 4 üniteye göre yapılmış olan santralde her biri 7880 PS'lik güç üreten iki türbinle 14.05.1960 tarihinde hizmet vermeye başlamıştır (1973 Erzurum İl Yıllığı, 1974, s. 283).

Tortum Elektrik Santrali'nin hizmete girmesi, Erzurum'un çok uzun zamandır gündemini meşgul eden önemli bir sorunun çözüme kavuşmasından dolayı oldukça önem arz etmekteydi. Bu yüzden santralin Başbakan Adnan Menderes'in katılımıyla gerçekleşecek muazzam bir törenle hizmete sokulması planlanmış fakat 1960 Darbesi'nin gerçekleşmesi nedeniyle herhangi bir tören yapılmadan sessizce hizmete girmiştir (Alyanak, 1999, s. 63).

Tortum Hidroelektrik Santrali'nin, ihale tarihinden tamamlanma tarihine kadar geçen sürecin uzaması ve bu süreçte ülke ekonomisinde yaşanan istikrarsızlık, beraberinde yüksek bir maliyet artışını getirmiştir. Bu artışa bağlı olarak, tesisin tamamı neredeyse planlananının iki katı bir fiyatla 40.000.000 TL'ye mal olmuştur. Bu maliyet artışının başlıca nedenlerini; işçilik ve nakliye ücretlerinde yaşanan artışlar, gümrük mevzuatındaki değişime bağlı olarak ithal malların vergilerini % 50 oranında artıran vergi artışı ile dolar kurundaki değişimler oluşturmaktadır (Sözer, 1963, s. 189-190).

Öte yandan, ülkemizde DP iktidarının hüküm sürdüğü on yıllık devrenin başlangıcı olan 1950'de Erzurum şehirsiz nüfusu 50.000'ler civarında iken bu sayı 1960 yılı itibarıyla 90.069'a yükselmişti. Oldukça yüksek orandaki bu nüfus artışının yanında, açılışı daha önceden gerçekleştirilmiş olan silah fabrikasına ilave olarak, 1953'te işletmeye açılan et kombinasyonu, 1956'da üretime geçen şeker fabrikası ve 1957'de eğitime başlayan Atatürk Üniversitesi gibi önemli

8- 1959 Yılı Mesai Raporu, 30.01.1960 Tarihli Belediye Meclis Toplantısı

kamu yatırımları gerçekleştirilmişti. Ayrıca yıllık 50 bin ton civarında üretim kapasitesine sahip un fabrikaları başta olmak üzere, şehirde faaliyet gösteren bazı özel teşebbüs işletmeleri mevcuttu.

Bu iktisadi yapının yanında, Erzurum' da 1950 yılında elektrik tüketen abone sayısı 2350 iken bu sayı 1963 yılında 10381'e yükselmiş ve elektrik tüketenlerin oranında yüzde 340'lık bir artış meydana gelmiştir. Fakat bu yüksek artışa rağmen, 1963 itibariyle şehirde elektrik kullanan aile sayısı toplam sayının ancak yüzde 34-50 si kadardı. Yine 1960 verilerine göre Erzurum, nüfus bakımından Doğu Anadolu'nun 1. ve Türkiye'nin 11. şehridir. Bölgenin diğer komşu şehirleriyle kıyaslandığında, şehir merkezi nüfus artışı daha fazla olan Erzurum, birçok iktisadi faaliyetlerin ve dolayısıyla daha fazla nüfusun toplandığı yerd (Arıkan, 1973, s. 90-105). Haliyle gerek şehirdeki iktisadi gelişmeler gerekse nüfus oranındaki yüksek artış, hem elektriğin Erzurum için çok önemli bir ihtiyaç olduğu gerçeğini göstermekte hem de her geçen gün elektriğe olan talebin artacağını işaret etmekteydi.

Nitekim santral hizmete açıldığında iki türbinle, toplamda 15.760 PS' lik bir kurulu güce sahip olduğundan dolayı kısa zamanda bu üretim gücünün Erzurum'un ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalacağı anlaşılmış ve santralin tevsiine karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda, Tortum Hidroelektrik Santrali'ne iki ünitenin daha eklenmesi işi 1968 yılında İller Bankasınca üstlenilmiştir (1973 Erzurum İl Yıllığı, 1974, s. 283).

Aynı tarihlerde santral mevzuunda önemli bir gelişme yaşanmış, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından santralin kendilerine devredilmesi talebi belediyeye iletilmiştir. Bakanlık tarafından yapılan müracaatla, mülkiyeti Erzurum Belediyesine ait olan Tortum-Tev Hidroelektrik Santrali ile havai hattının, kanun gereği bedeli karşılığı bakanlığa devri talep edilmiştir. Bu talep, Belediye'nin 29.4.1968 tarihli toplantısında görüşülmüş ve devir işlemlerinin incelenerek rapor haline getirilmesi için bir heyet kurulması kararlaştırılmıştır (Kubilay, 1979, s. 119). Santralin devir süreci devam ederken İller Bankası tarafından üstlenilmiş olan santralin tevsi işi, 1969-1971 yılları arasında ve 24.000.000 TL harcama ile tamamlanmıştır. Üretim kapasitesini artırmak için yapılan bu düzenleme ile santrale her biri 10.500 PS gücünde iki yeni türbin daha ilave edilerek santralin kurulu gücü toplamda 36.760 PS' ye yükseltilmiştir. Bu düzenlemelerin ardından 29.02.1972 tarihinde santral yeni kapasitesi ile hizmet vermeye başlamıştır (1973 Erzurum İl Yıllığı, 1974, s. 283-284).

Santralin tevsiî sürecinin tamamlanmasının ardından belediyenin Nisan 1972 tarihli toplantısında, Tortum Hidroelektrik Santrali'nin TEK'e devri için yapılan protokol düzenlemesinin görüşmeleri gerçekleştirilmiştir⁹. Vali başkanlığında kurulan devir komisyonu, 7 saatlik bir müzakere süreci sonunda 20.8.1972 tarihinde Tortum Hidroelektrik Santrali ile lojman vesair binaların ve 98 km'lik havai hattın (Tortum-Tev ile Erzurum Kavakkapı arasındaki hat) TEK'e devrini kabul ederek karara bağlamıştır (Kubilay, 1979, s. 130).

Santralin TEK'e devri ile belediye, hem üzerinde yoğun emek sarf edilen ve bin bir güçlkle yaptırdığı bir tesisi mülkiyetinden çıkarmış hem de düzenli gelir sağlayacak bir kaynaktan mahrum kalmıştır.

SONUÇ

Bir medeniyet aracı ve göstergesi olarak kabul edebileceğimiz elektrik erken bir dönemde Erzurum'a gelmesine rağmen, şehrin ihtiyacı ve arzulanacağı elektriğe kavuşması pek kolay olmamıştır. Şehrin ihtiyacı olan elektrik büyük çoğunlukla ve sürekli yeni takviye dizel motorlarla sağlanmaya çalışılmış ise de bu yöntem elektrik ihtiyacını karşılamada yeterli olmamıştır. Özellikle 1950'lerden sonra gerek şehir nüfusunun hızlı bir şekilde artması gerekse şehirde faaliyet gösteren bazı özel sektör işletmeleri ile kamu yatırımları elektriğe olan talebi oldukça artırmıştır.

Erzurum'un elektrik ihtiyacını karşılayacak bazı yerel imkânlar devreye sokulmak istenmiş fakat bunlardan da bir netice elde edilememiştir. Haliyle, bu soruna çözüm olarak gösterilen yegâne kaynak Tortum Şelalesi olarak ön plana çıkmıştır. Şelale'den elektrik üretimi sağlama çabaları da 1950'lere kadar fiiliyata geçememiştir. 1950'de, Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında yatırım programına alınarak ihalesi gerçekleştirilen ve yapımına kısa süre içerisinde başlanılan Tortum Hidroelektrik Santrali projesi ile Erzurum'un ihtiyacı olan elektriğe kavuşmasında çok önemli bir aşamaya gelinmişti. Fakat santralin yapım sürecinde meydana gelen aksamalara bağlı olarak santralin hizmete giriş sürecinin uzaması, Erzurum'da elektrik probleminin 1960'lı yıllara kadar devam etmesine neden olmuştur.

Erzurum'da, elektrik probleminin uzun yıllar devam etmesi de, Erzurum'un her açıdan gelişme ve kalkınması önündeki en büyük engellerden biri

9- Elektrik enerjisi üretim ve tüketim miktarındaki artış ve dağıtım hizmetlerinin yaygınlaşması kurumsal bir yapıyı gerektirmiş ve 1970 yılında Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bak; Karagöl-Tür, s.15

olmuştur. Zaten coğrafi konumu ve iklim koşulları nedeniyle, dezavantajlı bir bölgede bulunan şehrin, bir de elektrik gibi zaruri bir medeniyet vasıtasından uzun yıllar yeterince faydalanamamış olması, hiç şüphesiz şehrin hem iktisadi hem de medeni hayatının gelişimine olumsuz tesir etmiştir.

1960 Mayısında Tortum Hidroelektrik Santrali'nden şehre elektrik vermeye başlanmış o dönemin ihtiyacını karşılayacak üretim sağlanmış, fakat mevcut üretimin ileriye dönük olarak ihtiyaca kâfi gelmeyeceği anlaşıldığından, santralin tevsii yapılarak üretim kapasitesi artırılmış ve bu haliyle de 1972 başlarında yeniden devreye sokulmuştur. Ancak yine aynı yıl, Belediye'nin büyük gayretleri ve borçlanması ile hayata geçmiş olan Santral, kanun gereği Belediyeden Türkiye Elektrik Kurumu'na devredilmiştir. Böylece, Belediyenin her aşamasında büyük emekler harcayarak tamamlanmasına vesile olduğu bu tesis Belediyenin elinden alınmıştır. Bu durum hizmet odaklı çalışan bir kurum olması nedeniyle sürekli gelire ihtiyacı olan Belediyenin, kendisine kaynak temin etmede büyük katkı sağlayacak bir gelir kapısını da kaybettiği anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi 030.18.01.02.125.32.4.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi 030.01.41.242.19

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi 030.01.109.689.6

Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA), Mesai Raporları

Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası, 1943.

Gazeteler

Hürsöz

Demokrat Erzurum

Vatan Gazetesi Erzurum İlavesi

Yeni Erzurum

Araştırma Eserleri

Alyanak, K. (1999). *Belediye Başkanları*. Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları.

Arıkan, O. (1973). *Erzurum Şehrinin Ekonomik Esasları*. Ankara: Baylan Matbaası.

Burçak, R. S. (1998). *On Yılın Anıları (1950-1960)*. Ankara: Nurol Matbaacılık.

Cumhuriyetin 50. Yılında Erzurum, 1973 İl Yıllığı, İstanbul, 1974

Doğanay, H. & Çavuş, H. (2013). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi.

Fındıkoğu, Z. F. (1946). Tortum Şelalesi Elektrik Şirketi ve Erzurumda Hayat ve İktisadiyat Üzerine Yapacağı Tesirler. *1946 Erzurum Başak Gecesi* (12 Mart 1918 - 12 Mart 1946), s. 22-27.

Karabulut, Y. (2004). Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimi. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 3 (58), 53 -77.

- Karahan F. & Çakır, E. (2011). *Uzundere Master Planı Vizyon 2023*.
- Kubilay, İ. H. (1979)., *Elli Yılda Erzurum Belediyesi 1929-1979*. Erzurum.
- Küçükuşurlu, M. (2008). *Erzurum Belediyesi Tarihi 1, Osmanlı'dan Cumhuriyete (1866-1930)*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Küçükuşurlu, M. (2011). *Erzurum Belediyesi Tarihi 2, Tek Parti Dönemi(1930-1950)*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Lahn, E. (1944). Tortum Gölü ve Tortum Şelalesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 5-6, 137-142.
- Sözer, A. N. (1963). *Erzurum Ovasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*. Erzurum.
- Ünüvar, İ. (1961). *Erzurum Rehberi*. Erzurum.
- Yurtoğlu, Y. (2018). Cumhuriyet Türkiye'sinde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 34(2): 98, 227- 280.

Mustafa KAYA

**18. YÜZYILDA ANKARA'DA TİFTİK İPLİĞİ VE SOF TİCARETİ YAPAN YABANCI TACİRLERE
YÖNELİK KANUNSUZLUKLAR**

Şuayp ATEŞ

**1075-1099 / 1664-1688 TARİHLİ ANONİM BİR ESERE GÖRE II. VİYANA SEFERİ'NDE
OSMANLI ORDUSU**

Fatih KIYICI

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960) ERZURUM KAMU YATIRIMLARINA BİR ÖRNEK:
TORTUM HİDROELEKTRİK SANTRALİ**

Fevzi Rifat ORTAÇ - Ali KURT - Meriç KILINÇ

**ÖĞRETİM ELEMANLARININ KALİTE GÜVENCESİ ALGISININ ÖLÇÜMLENMESİ, BİR VAKIF
ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

İbrahim ÜNALAN

NECİB MAHFÛZ'UN TARİHİ ROMANLARINDA KADIN TİPLERİ

Işlay DOĞMUŞ - Sait YILDIRIM

ÇALIŞMA HAYATINDA YAŞLI OLMAK

Şuayip ÇELEMOĞLU - Alper ATICI

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ İLKOKUL YAPILARINA BİR ÖRNEK: MALATYA GAZİ
İLKOKULU**

Nazan ÇİFTÇİ TOMBAL

MELİH CEVDET ANDAY'IN ŞİİRLERİNDE KULLANILAN DOĞA UNSURLARI

Cülay ORUÇ

Nilüfer GÖLE, SEKÜLER VE DİNSEL: AŞINAN SINIRLAR

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

